

UOT: 071(091)

Gülbeniz Babayeva*

“MOLLA NƏSRƏDDİN” JURNALI VƏ AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ

Xülasə

XX əsrin əvvəlləri – Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni həyatında milli azadlıq uğrunda mübarizənin yüksəliş illəridir. Bu mərhələ xalqımızın həyatında milli azadlıq məfkurəsinin təşəkkülü, formalaşması və dinamik inkişaf dövrüdür. Yüzlərlə ziyalı Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldu. Bu taleyüklü problem müxtəlif partiyaları, qurumları, təşkilatları, mətbuat orqanlarını təmsil edən hər bir azərbaycanlıni vahid ideya ətrafında birləşdirdi. Bu mənada dövrün bir sıra mətbuat orqanları kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalının da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında, milli istiqlalımızın əldə edilməsində böyük xidmətləri oldu.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı 25 illik fəaliyyəti dövründə demokratik dövlət quruculuğu uğrunda mübarizə aparmış, mənsub olduğu xalqı azad və müstəqil görmək istəmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə məşhur “Cümhuriyyət” məqaləsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin əsas atributları və vəzifələrini şərh etmişdir. Məqalədə irəli sürülən problem C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Müzəbib, H.Cavid, Ə.Nəzmi və başqalarının yaradıcılığı əsasında təhlilə cəlb olunmuşdur.

Açar sözlər: “Molla Nəsrəddin” jurnalı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, milli mətbuat, demokratik dövlət, azad seçki, mənəvi dəyərlər, ictimai-siyasi və sosial problemlər

Giriş. XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni həyatında milli azadlıq uğrunda mübarizənin zirvə nöqtəsidir. Məhz bu mərhələ xalqımızın həyatında milli azadlıq məfkurəsinin təşəkkülü, formalaşması və dinamik fəaliyyətə çevrilməsi dövrü kimi tarixləşib. Əlbəttə, hadisələrin bu məcraya yönəlməsində Şimalda çarizmin yeritdiyi ruslaşdırma siyasətinə qarşı Azərbaycan xalqının ağıllı və düşünülmüş cavab tendensiyası mühüm rol oynamışdır. Çar Rusiyasının məkrli siyasəti nəticəsində XIX əsrdən Azərbaycanın iri mədəniyyət mərkəzləri olan Bakı, Gəncə kimi qədim şəhərlərə qeyri-millətlərin köçürülməsi XX əsrdə daha yüksək həddə çatdı. Çarizmin müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı çıxan Azərbaycan ziyalıları imperiyanın qeyri-insani münasibətlərinin qarşısını almağa çalışsalar da, böyük maneələrlə üzləşir və çıxılmaz vəziyyətə düşürdülər. Nəhayət, XX əsrin əvvəllərində çarizm siyasətinin, böyük imperiyanın mənəvi iflası, çökməsi digər xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da zülm və istibdada qarşı etiraz-

ları gücləndirdi, inqilab dalğası daha da genişlənməyə başladı. Belə bir mərhələdə Azərbaycanın mütəfəkkir ziyalıları bu hərəkətin önündə gedir, azadlıq və istiqlaliyyətin bərqərar olması uğrunda ardıcıl mübarizə aparırdılar. Əsrin ilk illərində ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatın tərəqqisində müstəsna rol oynayan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Bala Məhəmmədzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Cəfər Cabbarlı, Mikayıl Müşfiq kimi yüzlərlə ziyalı və qələm sahibi Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda fəal mübarizəyə qoşuldu. XX əsrin əvvəllərində baş verən bu taleyüklü problem müxtəlif partiyaları, qurumları, təşkilatları, mətbuat orqanlarını təmsil edən hər bir azərbaycanlıni vahid ideya ətrafında birləşdirdi. Bu mənada dövrün bir sıra mətbuat orqanları kimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalının da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasında, milli istiqlalımızın əldə olunmasında böyük xidmətləri vardır. Jurnal bu

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. E-mail: gulbeniz-babayeva@mail.ru

prosesləri həmişə diqqət mərkəzində saxlamış və istiqlalə gedən yolda xalqımızın üzləşdiyi bütün problemləri öz səhifələrində yazıb geniş oxucu auditoriyasına çatdırmışdı.

Mollanəsrəddinçi şair Əliabbas Müznib Azərbaycan xalqının imperiya caynağında inləməsinə ürəkağrısı, dərin təəssüf hissilə əks etdirərək yazırdı:

*Necə ucalmasın atəşi-ahımız,
Olub bəsteyi-zülm şəhr əhlimiz,
Necə çıxmasın naləmiz göylərə,
Müsibat yağır damadəm yerlərə... [1]*

C.Məmmədquluzadənin “ikinci Sabirimiz” adlandırdığı Əli Nəzmi isə öz xalqının istibdad zəncirindən nə zaman qurtaracağı günü səbirsizliklə gözləyir və həmvətənlərini fəal mübarizəyə səsləyirdi:

*Zənnincə sənin, millətimiz şad olacaqmı?!
Viranə qalan mülkümüz abad olacaqmı!
Daim qalacaq qeydi-əsarətdə müsəlman!
Ya bircə bu zəncirdən azad olacaqmı [2, s.3].*

Şeirdə qaldırılan problem mollanəsrəddinçiləri və bütövlükdə xalqımızı daha dərindən düşünməyə sövq edir və azadlığın çox da uzaqda olmadığı fikrini söyləməyə əsas verir. Bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparən C.Məmmədquluzadə jurnalın redaktoru kimi digər həmkarları ilə yanaşı, xalqı maarifləndirməyə çalışır və publisistik məqalələrində, felyetonlarında və başqa janrlı əsərlərində bu məsələlərə xüsusi əhəmiyyət verərək yazır: “İndi hürriyyət zəmanəsi olmağa görə biz bilirik ki, hürriyyətə dəxli olan bəzi çətin sözləri mənə eləyək ki, oxucularımız oxuyanda başa düşsünlər. “Hürriyyət” – yəni azadlıq” [3, s.7]. Böyük demokrat ədib üçün azadlıq sözü tam mənası ilə aydın və dərkolunan idi. O, məzlum insanlara xitabən söylədiyi bu fikirlərlə öz xalqının hansı çətinliklərlə üzləşəcəyini və bu böyük maneələri necə dəf edəcəyinin yollarını da göstərirdi. Əlbəttə, “Molla Nəsrəddin” jurnalı azadlığa sipər olacaq qüvvənin çar istibdadı olduğunu dönə-dönə yazıb xalqa çatdırırdı. Məzlumları əsarətdə saxlayan imperialist qüvvələrin – Amerika, İngiltərə, Almaniya, Rusiya kimi irticaçı kapitalist dövlətlərin ağalığ iddiası ilə dünyanı yenidən bö-

lüşdürməyə cəhd göstərməsi, Çar Dumasının xalqa zidd hiyləgər siyasəti “Molla Nəsrəddin” jurnalının tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Bu məkrli siyasətin başında dayanan Stolipinlər, Durnovlar, Qoloşapovlar və digər vəzifə sahibləri azadlıq hərəkatını boğan qüvvələr kimi daim satirik ittihamla üz-üzə qalmışlar. Keçən əsrin əvvəllərində baş verən bu təlatümlər, dünyada gedən siyasi oyunlar xalqları, o cümlədən Azərbaycanı və Şərqi xalqlarını istibdad mənğanəsində boğmaq cəhdləri mollanəsrəddinçilərin yaradıcılığının əsas leytmotivinə çevrilmişdir. Öz yaradıcılığında ictimai-siyasi məzmunlu yazılara geniş yer verən C.Məmmədquluzadə müstəmləkəçilik əleyhinə yönəlmiş felyetonlarında xalqı sağlam düşüncəyə, düzgün və ağıllı siyasət yeritməyə səsləyir: “Gah vaxt olubdur ki, bəziləri bizdən soruşublar ki, nə səbəbə siyasətdən, Dumadan, hüquqdan, hürriyyətdən və müsavətdən çoxluca bəhs eləmirik. Amma bizdən bunu soruşan ağalardan təvəqqe edirik, bizə cavab versinlər, görək aya mümkündürmü vəbanı dayandıрмаq üçün 43 qoyun kəsən millətə, bir cahili özünə padşah, Allah bilən bir camaata həmişə Dumadan və siyasətdən bəhs etmək? Biz belə qanırıq ki, xəyal, fikir və əqidə düzəlməzsə, fel heç vaxt düzəlməz, o səbəbə ki, ikinci birincilərə tabedir” [4, s.7].

“Molla Nəsrəddin” jurnalında realist sənətkarlarla yanaşı, romantizm ədəbi cəbhəsinin qüdrətli nümayəndəsi Hüseyn Cavidin baş verən hadisələrə fəal münasibəti, vətəndaşlıq yanğısı şairin “Molla Nəsrəddin”də çap etdirdiyi “Novruz bayramı” şeirində real, inandırıcı lövhələrlə canlandırılmışdır. Şair göstərir ki, bütün Şərqi aləmində, İranda, Balkanlarda qardaş qırğınının hökm sürdüyü, al qanların töküldüyü bir zamanda məmləkətimizdə təntənəli Novruz bayramı keçirilir, atəşfəşanlıq edilir. Bu görüntülər qərribə bir paradoksallıq yaradır. Bir tərəfdə milyonların məhvinə səbəb olan, bayram fonu arxasında, yalançı və dəbdəbəli musiqi sədaları altında öz cinayətlərini gizlətməyə çalışan dağıdıcı qüvvələr, militarist ağalar, digər tərəfdə isə uşaqdan böyüyə kimi qanları axıdılan günahsız insanlar. H.Cavid şeirdə bu dəhşətli, real səhnəni, fəqət acı gerçəklikləri yana-yana əks etdirmişdir:

*Bəlkə bir başqa xalqadır bu xitab!
Nəyə lazım canım, sıxıntı, əzab
Bütün İranda cümlə Balkanda
Çırpınır qardaşın qızıl qanda!
İştə bir qətlgaha dönmüş yer!
Məhv olan yüz deyil ki, yüz mindir [5, s.6].*

C.Məmmədquluzadə Rusiyada Böyük Oktyabr sosialist inqilabının baş verməsi və çarizmin devrilməsini “Mübarəkbadlıq” və “Millətlər” felyetonlarında satirik bir dillə ifşa etmiş və Müvəqqəti hökumətin xalqa heç bir xoşbəxtlik, azadlıq verməyəcəyini yazıb göstərmişdir. Eyni tendensiya Mirzə Cəlilin yaxın məsləkdaşı, jurnalın ikinci redaktoru Əliqulu Qəmküsərin “Qarğalar” pamfletində də davam etdirilmişdir. Hadisələrin əsl mahiyyətini aydın dərk edən böyük ədib hakimiyyəti yenicə ələ almış müvəqqəti hökumətin xalqa zidd qütbədə dayanıldığını, boşboğazlıq və yersiz danışqlarla, yalançı vədlərlə ictimaiyyəti aldatıldığını istehzalı bir dillə lağa qoyur və həqiqəti, hakimiyyətin uğursuzluqlarını xalqa çatdırır. Ə.Qəmküsər Şərqi böyük şairi Hafizin məşhur misralarını pamfletə epigraf seçmişdir:

*Zağ çün şərm nədarəd, ki nəhəd pa bər qol,
Bülbüllərə səzəd ər daməni xari girənd –*

(Qarğa nə zaman ki, həyasızlıq edib gülün üstünə qondu, biçərə bülbüllərin tikanın ətayindən tutmaqdan başqa çarəsi qalmır).

Ə.Qəmküsər əsərdə qarğalarla yalançı hökumət başçıları arasında bir paralellik aparaq yazır: “Evin yıxılsın, Hafiz, sən yeddi yüz il bundan qabaq nə bilirdin ki, günlərin bir günündə Rusiya millətləri yığışib Romanov sülaləsinin murdar üsul-idarəsini dağıdıb yerində müvəqqəti qarğalar hökuməti təşkil edəcəklər və bu qarğalar on aylarla gecə-gündüz, vaxt-bivaxt şəhərdə və kənddə qurultaylar qurub hey qurhaqur salacaqlar. Axırda da içindən bir mətəlb çıxmayıb bülbülləri tikana qonmağa məcbur edəcəklər?” [6, s.4]. Doğrudan da, 70 il sovet rejimi “bülbülləri tikana qonmağa məcbur” etdi. Lakin yenidən Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyinə qovuşdu. Əsər bu gün də öz aktuallığını, müasirliyini qoruyub saxlamaqdadır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı təkcə Şimali Azərbaycanda deyil, həm də Cənubi Azərbaycanda gedən prosesləri izləyir və jurnal da bu global məsələlərə öz münasibətini bildirirdi. Jurnal İranda, Təbrizdə yerli xəyanətkarlarla əlbir olub xalqı qırkıran, azadlığı beşikdəcə boğduran çar Rusiyasının cəllad, zalım və qaniçən bir imperiya olduğunu göstərməklə, Cənublu həmvətənlərimizin müsibətlərini yazıb bütün bəşəriyyətə bəyan edirdi: “Bu gün Kərbəla meydanı – Azərbaycandakı vətənpərvərlik meydanıdır. Hər kimin ürəyində bir cüzi din, namus, vətən hissi varsa, oranın qeydinə qalmalıdır. Axıtmalı qanlarımız, əhsan verməli pullarımız varsa, gözümüzün qabağında ürəklər parçalayan Azərbaycan matəmgahı durur... Bu gün Kərbəla meydanı Azərbaycan meydanıdır” (“Molla Nəsrəddin”. “Necə qan ağlamasın daş bu gün...” [7, s.4]

“Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin yaradıcılarından biri, XX əsr satirik şeirinin banisi Mirzə Ələkbər Sabirin lirik üslubda qələmə aldığı “Səttarxana” şeiri Təbriz inqilabının yenilməz qəhrəmanı Səttarxana, onun azadlıq uğrunda mübarizəsinə həsr olunmuş ən dəyərli əsərlərdəndir. Şair bu azadlıq mücahidini ürəkdən alqışlayır. Xalq arasında dillər əzbəri olan bu şeir o zaman “Təbriz inqilabına bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir” (Abbas Səhhət). M.Ə.Sabir Tehranda Məclisin buraxılmasından sonra Cənubi Azərbaycanda, Təbrizdə azadlıq hərəkatına başçılıq edən Səttarxanın misilsiz qəhrəmanlıqlarını, şücaətini bütün dünyaya bəyan etdi. Şair bu tarixi qələbəni həm azərbaycanlıların, həm də azərbaycançılığın qələbəsi səviyyəsinə yüksəldə bildi:

*Ta ki Millət Məcməin Tehranda viran etdilər,
Türklər Səttarxan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü-istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyyətə can nəqdi qurban etdilər,
Ayeyi “zibhi-əzmi” itlaqı ol qurbanədir,
Afərimim himməti-valayı-Səttarxanədir [8, s.6].*

Əlbəttə, çox keçmədi ki, şahlıq rejimi və xarici imperialist qüvvələrin xəyanətkarlığı ilə xalqın azadlıq idealları məhv edildi və onun başçıları isə qətlə yetirildi. Baş vermiş bu qanlı

hadisələri “Molla Nəsrəddin” jurnalı öz səhifələrində yazıb geniş kütlələrə çatdırdı.

Mirzə Ələkbər Sabirin azad, xoşbəxt və müstəqil bir dövlətin vətəndaşı olmaq arzusu bütöv yaradıcılığının əsas qayəsini təşkil edir. Azadlıq idealının carçısı olan şair “Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti” adlı satirasında müstəqilliyə aparan yolda qarşıya çıxan əngəlləri, ictimai eyibləri, nöqsanları müxtəlif zümrələri təmsil edən tiplərin danışq aktı vasitəsilə satira atəşinə tutur. On iki şəxsin dili ilə onların daxili eybəcərliklərini, haram, əyri yollarla əldə etdikləri mənəfətlərini, xalqa yalançılıqla xəyanətlərini ustalıqla açığa göstərir:

Vəkil: *Həqsizə həqli deyib, bir çox günaha batmışam.*

Həkim: *Dərdi təşxis etməyib, qövm-əqrəba ağlatmışam.*

Tacir: *Mən həlal ilə hərəmi bir-birinə qatmışam.*

Rövzəxan: *Ümmətin pulun alıb, mən gözlərin islatmışam.*

Molla: *Gündə bir fitva verib, məxluqu çox aldatmışam [9, s.17].*

Şair demokratik, azad bir cəmiyyətin yalnız doğruluq, halallıq, ədalət olan yerdə bərqərar ola biləcəyi qənaətinə gəlir və ayrı-ayrı obrazların daxili aləmini açmaqla onları satira atəşinə tutur. M.Ə.Sabir mövcud quruluşun bu cür nöqsanlardan xali olmadığını göstərməklə yanaşı, həm də onlardan qurtulmağın vaxtının çatdığını da göstərmişdir. Şair belə bir həqiqəti xatırladır ki, ədalətli cəmiyyətin mövcud olması üçün hər bir fərdin öz işinə məsuliyyətlə və vicdanla yanaşması lazımdır.

Jurnal bu cəhanşümul xidmətləri ilə nəinki Azərbaycan milli mətbuatına, ədəbiyyat tarixinə və mədəniyyətinə də böyük töhfələr verdi, hətta Şərq və Qərb qovuşağında sivilisasiyanın təkamülünə, təşəkkülünə və formalaşmasına güclü təsir göstərdi.

“Molla Nəsrəddin”in mövzu və ideya qaynaqlarının zənginliyi onun geniş miqyasda yayılmasına və məşhurlaşmasına gətirib çıxardı. Orijinal üslublu bu satirik jurnal Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişafına, təkamülünə geniş yol açdı və ədəbi məktəb səviyyəsinə qədər

yüksələ bildi. “Molla Nəsrəddin” jurnalının çoxsaylı mövzu və problematikasında böyük azərbaycançılıq ideyası, öz xalqını azad, demokratik və müstəqil görmək istəyi bütün fəaliyyəti boyu davam etmişdir. Bu tələyüklü problemin həlli istiqamətində ardıcıl və prinsiplial mübarizə aparan “Molla Nəsrəddin” jurnalı sonadək əqidəsinə sadıq qalmış, bir çox məhrumiyyətlərlə, təqiblərlə üzləmişdir. Jurnal fəaliyyətə başladığı dövrdə Azərbaycan məmləkəti rus imperiyası tərəfindən istila edilmiş, çar hökumətinin zülm və istibdadı altında hüquq və azadlıqları boğulmuş, asılı bir vəziyyətə salınmışdı. Dövrün bir çox ziyalıları kimi molla-nəsrəddinçilər də Azərbaycanı qəsdən qəzalara, quberniya və mahallara bölən, “parçala və hökm sür” siyasətini yeridən imperiyanın riyakarlığını 25 il jurnalın səhifələrində yer alan satirik şeirlərdə, felyetonlarda, teleqraf xəbərlərində və s. janrlı əsərlərdə tənqid atəşinə tutmuşlar. Azərbaycan dilini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, tarixini sıxışdıraraq öz içərisində əritməyə çalışan rus şovinizminin çoxqatlı və çoxplanlı məkrli siyasətini ezop dili ilə ifşa etmişlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı milli-mənəvi dəyərlərimizin məhvinə çalışan imperialist qüvvələrə qarşı vahid mövqedən çıxış etməyin zəruriliyini gündəmə gətirir, xalqımızın öz müqəddəratını təyin etmək hüququna malik olduğunu geniş oxucu auditoriyasına çatdırırdı. Jurnal azad, müstəqil və demokratik dövlət quruluşuna nail olmağın yolunu milli birlikdə görür, xalq mənafeyini şəxsi mənafehdən üstün tutmağın əhəmiyyətini açıqlayaraq yazırdı: “Nə qədər ki qamusları vərəqlədim, nə qədər ki camaət içində dolandım, “millət” sözünü nə eşitdim, nə də bir kitabda gördüm. O yerdə ki lüğət kitabında gərək yazılıydı “millət”, orada “millət” əvəzinə yazılıb: “şəxs”. O yerdə ki söz düşəndə gərək millət sözü danışıla, orada “əşxas” ləfzi istemal olunur. Və məhz bu səbəbdəndir ki, bizlərdə millət qorxuları şəxsi qorxular şəklində zühura gəlir, milli işlərimiz əvəzinə, şəxsi dəsəğahlar peyda olur” [10, s.3].

Felyetonda Şərq və Qərb dünyasında bu qlobal problemə fərqli yanaşmanı müqayisələr, paralellər aparmaqla aşkara çıxaran müəllif acı təəssüf hissilə yazır: “Qərb mətai ilə Şərq mətai

mabeynində həmişə bir fərq var, həmçinin Qərb azadixahlığı ilə bizim azadixahlığımızda haman təfəvüt əmələ gəldi ki, biz azadlıq binalarımızın bünövrəsini əşxas üstündə tikdik; millət üstündə tikmədik” [10, s.4]. Göründüyü kimi, felyetonda milli bərabərlik ideyası irəli sürülür, azadlığın ayrı-ayrı şəxslərə deyil, bütöv xalqa, məmləkətə məxsusluğu fikri ön plana çəkilir. Belə olduğu təqdirdə azadlığın əbədiliyi, daimiliyi tendensiyası dəstəklənir.

O yerdə ki “mən” hissi “biz” hissini üstələyir, orada heç bir azad, müstəqil və hüquqi dövlətdən söhbət gedə bilməz. Jurnalın çox böyük uzaqgörənliklə öz səhifələrində ifadə etdiyi bu aktual problemlər təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə Şərq aləminin taleyüklü məsələsi kimi çağdaş dövrümüzdə də müasirliyini qoruyub saxlamaqdadır.

Cəlil Məmmədquluzadə “Təzə partilər”, “Azadəyi-vicdan”, “Xoşbəxtlik”, “Firqələr davası”, “Tüstü”, “Misyonerlik” və s. məqalə və felyetonlarında özünün demokratik dövlət quruluşu, azad seçki, hüquqi cəmiyyət, Azərbaycanda çoxpartiyalı sistemin əsas parametrləri, insan haqlarının, konstitusiyaya hüquqlarının qorunması kimi mühüm və önəmli problemləri diqqət mərkəzində saxlamışdır. C.Məmmədquluzadə Tiflisdə Müsəlman Milli Komitəsinin yığıncağında oxumaq üçün yazdığı “Cümhuriyyət” (1917) məqaləsində demokratik dövlət quruluşunun əsas prinsiplərini belə şərh edir: “Cümhuriyyət”, yəni latınca “Respublika” elə bir hökumətə deyirlər ki, orada məmləkətin idarəsi camaatın öz öhdəsində və ixtiyarındadır, necə ki, məsələn, Firəngistan, İsveçrə və qeyriləri” [11, s.191].

Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “...“Cümhuriyyət” məqaləsi Mirzə Cəlilin cəmiyyətsünnəslıq görüşlərinin yekunu və zirvəsidir. “Cümhuriyyət” məqaləsi Cəlil Məmmədquluzadə demokratizminin nizamnaməsidir. Böyük demokrat ədib bu əsərində “padşahlıq taxtından yıxılan Nikolayın... idarəsi dağılından sonra” ölkədə yaranmış mürəkkəb vəziyyətdə çaşqın qalan, yol axtaran azərbaycanlılara – həmvətənlərinə respublika tipli müstəqil dövlət qurmaq uğrunda səy göstərməyi zəruri saymışdır” [12, s.141].

C.Məmmədquluzadə məqalədə cümhuriyyət üsul-idarəsinin spesifik xüsusiyyətlərini, hüquqi cəhətlərini açıb göstərməklə yanaşı, məmləkətin idarə edilməsinin xalqın ixtiyarında və səlahiyyətində olması fikrini açıq-aşkar bəyan edir. Hətta özünə padşah adı qoyan bir şəxs millətin mənafeyinə zidd qərarlar qəbul edib, dövlətin daxili işlərinə qarışa bilməz fikrini irəli sürərək yazır: “Məmləkət müəyyən qanunlar gücü ilə idarə olunur. O qanunları yazan və təsdiq edən millətin məbusları, yəni vəkilləridir. Məmləkətin raisinə “prezident” deyilir. Prezidenti ya millət özü seçir, ya parlaman, yəni millət vəkilləri seçir. Prezident məmləkəti idarə etməyə özünə köməkçi hesabında vəzirlər təyin edir” [11, s.192].

Yazıçı məqalədə vəzirlərin vəzifəsini müəyyənləşdirir, onların prezidentə tabe olmaları faktını açıqlayır, bəzi vəzirlərin isə məclisiməbusana tabe olmasını diqqətə çəkir. Məqalədə daha çox marağa səbəb olan mühüm məsələ xalqın, dövlətin əsas idarəedici qüvvəsi olan prezidentin səlahiyyətləri ilə bağlıdır. Yazıçı prezidentin xalq, millət qarşısında böyük məsuliyyət daşdığını xüsusi nəzərə çarpdırır.

C.Məmmədquluzadə cümhuriyyət idarəsi seçkisinin dörd mühüm şərtini göstərərək bildirir ki, bu seçkiyə “dördüzvlü” və yaxud da “dördhissəli” seçki də deyilir.

Çağdaş dövrümüzlə yaxından səsleşən bu seçki qayda-qanunlarının əsas prinsiplərinin birinci şərti “ümumilikdir, yəni məmləkətdə yaşayan nüfuzun cəmisi seçkidə iştirak etməlidir, bilatəfavüti-sınıf, cins, din; yəni açığı budur ki, seçkiyə kişilər ilə övrətlər... xan da, rəiyyət də durmalıdır” [11, s.192]. Göründüyü kimi, yazıçı sinfi mənsubiyyətindən, cinsindən, dini-ayrı seçkiliyindən asılı olmayaraq hamının eyni səlahiyyət və hüquqla seçkiyə qatılmasının vacibliyini gündəmə gətirir. Demokratik seçki zamanı seçicinin hansı təbəqəyə mənsubluğunu nəzərə almayan müəllif hər bir kəsin eyni səs hüququna malik olmasını qanunun aliliyinin qorunması faktı kimi dəstəkləyərək yazır: “Bu dörd şərtlərin ikincisi seçkinin müsəvi olmasıdır; yəni səslərin bərabərliyi. Məsələn, mən əgər xan və bəyəm, mənəm də səsım birdir, sən

çoban və rəiyyətsən, sənin də səsin birdir. Demək, hər ikimizin səsi bərabərdir” [11, s.192].

Məqalədə seçkinin obyektiv, düzgün keçirilməsinin zəruriliyi göstərilir və eyni zamanda saxtakarlığın qarşısının alınması üçün hansı təxirəsalınmaz işlərin görülməsi, əsas məsələlərin təşkili və vəkillərin bu istiqamətdə görəcəyi işlər barəsində yazıçı müfəssəl məlumat verir: “Üçüncü şərt seçkinin düzbədzüzlüyüdür. Bunun mənası budur ki, bir para seçkilərdə, məsələn kəndlilər qabaqca vəkilləri seçib göndərirlər şəhərə. Şəhərdə bu vəkillər qarışırlar qeyri şəhərlərin vəkillərinə. Dübarə vəkillər seçib göndərirlər qubernski şəhərə. Belə olanda aşkardır ki, əvvəlinci seçkidə səs verənlər bilməyəcəklər ki, aya axırıncı seçkinin vəkilləri kimin və hansı məbusun seçkilərinə səs verəcəklər. Bəs, bundan yaxşısı budur ki, hər bir kəs əvvəlinci seçkiyə duranda düzbədzüz istədiyi məbusa rəy versin” [11, s.192].

Nəhayət, yazıçı seçkinin düzgün, ədalətli və qanunauyğun keçirilməsinin əsas atributlarından biri kimi onun məxfiliyini göz önünə gətirir: “Dördüncü şərt seçkinin gizli olmasıdır; yəni səs sahibi səsini elə gizlin verə ki, bir kəs xəbərdar olmaya ki, aya, bu kimə rəy verdi. Çünki aşkardır ki, çox adam var ki, utanmağa və ya qorxunu mülahizə edib, ürəyi istədiyi adamı qoyur kənara, istəmədiyinə rəy verir” [11, s.193].

C.Məmmədquluzadə məqalədə azad, müstəqil və demokratik bir cəmiyyətdə dini etiqadlara hörmətlə yanaşmağın labüdlüyünü, insanların yaşadığı məkanın tam bərabər hüquqlu və vətəndaşı olduğunu, istədiyi dinə heç bir yad təsir olmadan sitayiş etmək hüququnun zəruriliyini də diqqət mərkəzində saxlayır. Yazıçının dini inanclarla bağlı verdiyi məlumat tolerant bir ölkədə qeyri millətlərin islam dininə birtərəfli, qərəzli və yanlış münasibəti, onu xristian dini içərisində əridib məhv etməyə göstərilən cəhdlər insanda ikrah hissi yaradır: “Cümhuriyyət” idarəsinin bir zinəti də var ki, o da tamam azadlıqdır. Bu azadlıq da neçə qismdir. Əvvələn, etiqad azadlığı; yəni bir fərd keyfi istədiyi dinə sitayiş etməyə, yəni bir dindən əl çəkib, qeyri bir dini qəbul etməyə azaddır. Yoxsa nəinki köhnə və çürük idarənin əsrində, məsələn, islamı tullayıb xaçpərəstliyi qəbul edənə ənam ve-

rilirdi, amma xaçpərəstin islam dini qəbul etməyə haqqı yox idi” [11, s.193]. Yazıçının verdiyi məlumatdan aydın olur ki, rus imperiyası dinlər arasında paradoksallığa, qeyri-bərabərliyə şərait yaratmış və xristian dininin islam dini ilə müqayisədə daha geniş arealda yayılmasına stimül vermişdir. Bu fərqlilik planlı şəkildə müsəlman dünyasına qarşı çevrilmiş məkrli və hiyləgər siyasətin ifrat təzahürü idi.

C.Məmmədquluzadə məqalədə dini azadlığın labüdlüyünü göstərməklə yanaşı, digər azadlıqların da demokratik cümhuriyyətin formalaşmasında həlledici amil olduğunu xüsusi qeyd edərək yazır: “İkincisi – yığıncaq azadlığı; yəni camaatın bir yerə cəm olmağına heç bir surətdə maneçilik ola bilməz. Üçüncüsü – birləşmək azadlığıdır. Dördüncü – çap eləmək, beşinci – danışmaq, altıncı – siyasi partiyalar düzəltmək və yeddinci – dilbir olub, həmtədbir olmaqdır” [11, s.193].

Yazıçı sonda azadlıqsevər, demokratik düşüncəli insanlara səslənərək deyir: “Əgər bizdə insanlıq hissi hələ ölməyibsə – və güman edirəm ki, ölməyib, – o vədə görək uca səs ilə cümhuriyyət qəhrəmanlarını alqışlayıb deyək: Yaşasın cümhuriyyət!” [11, s.193].

Nəticə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti saysız-hesabsız qurbanlar versə də, xalqımız 1918-ci il mayın 28-də öz milli istiqlalına qovuşa bildi. Keçən əsrin əvvəllərində cəmi 23 ay yaşayan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 70 illik ayrılıqdan sonra Ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarının məqsədyönlü siyasəti sayəsində yenidən öz müstəqilliyini qazana bildi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan xalqı öz azadlığını, istiqlaliyyətini qorumaq üçün ardıcıl olaraq mübarizəsini bu gün də davam etdirir.

100 illiyini böyük təntənə ilə qeyd etdiyimiz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti çağdaş Azərbaycanımızın layiqli sələfi kimi öz adını tarixə şərəflə yazmışdır. Bu gün müstəqil dövlətimizin əbədiyyatını qorumaq hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Məqalədə xalqımızın milli istiqlala qovuşması yolunda “Molla Nəsrəddin” jurnalının fədakar rolundan bəhs edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlabbas Müznib. "Hürriyyəti-bəşəriyyə" kitabı, 1909.
2. Əli Nəzmi. "Molla Nəsrəddin". 1908, №43.
3. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1907, №3.
4. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1907, №36.
5. Hüseyn Cavid. "Molla Nəsrəddin". 1913, №8.
6. Əliqulu Qəmküsar. "Molla Nəsrəddin". 1917, №25.
7. Cəlil Məmmədquluzadə. "Molla Nəsrəddin". 1909, №2.
8. Mirzə Ələkbər Sabir. Səttarxana. "Molla Nəsrəddin", 1908, №42.
9. Mirzə Ələkbər Sabir. Bir məclisdə on iki kişinin söhbəti. «Hophopnamə». Bakı, Təhsil, 2012.
10. Cəlil Məmmədquluzadə. "Millət". "Molla Nəsrəddin" jurnalı, şümarə 1, Təbriz, №1, 1299.
11. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. Dörd cildə. IV cild. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.
12. İsa Həbibbəyli. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri. 10 cildə. II cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2017.

**THE JOURNAL "MOLLA NASREDDIN" AND
DEMOCRATIC REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Summary

The beginning of the 20th century is the peak of the struggle for national liberation in the socio-political and literary and cultural life of the Azerbaijani people. This stage is historically the period of formation and transition to the dynamic activity of the national liberation ideology in the life of our people. In the first years of the century, hundreds of intellectuals joined the active struggle for the freedom and independence of Azerbaijan. This fatal problem has united every Azerbaijani, representing various parties, institutions, organizations and the media around a common idea. In this sense, "Molla Nasreddin" journal, as a number of press agencies of that period, has great services in the formation of the Azerbaijan Democratic Republic, the achievement of our national independence.

The journal Molla Nasreddin has been fighting for a democratic state-building during its 25-year activity, wanted to see his people free and independent. Jalil Mammadguluzade had commented on the main attributes and duties of Azerbaijan Democratic Republic in his famous article "Jumhuriyyat". The problem raised in the article was analyzed on the basis of the activities of J.Mammadguluzade, M.A.Sabir, A.Muznib, H.Javid, A.Nazmi and others.

Key words: the journal of "Molla Nasreddin", Azerbaijan Democrtaric Republic, national press, democratic state, free election, moral values, public-political and social problems

**ЖУРНАЛ «МОЛЛА НАСРЕДДИН» И
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РЕСПУБЛИКА**

Резюме

Начало двадцатого века – это пик борьбы за национальное освобождение в общественно-политической и литературно-культурной жизни азербайджанского народа. Этот этап исторически является периодом формирования и перехода к динамической активности национально-освободительной идеологии в жизни нашего народа. В первые годы столетия сотни интеллигентов присоединились к активной борьбе за свободу и независимость Азербайджана. Эта важная проблема объединила каждого азербайджанца, представляющего различные партии, учреждения, организации и средства массовой информации вокруг общей идеи. В этом смысле журнал «Молла Насреддин», как ряд пресс-агентств того периода, имеет большие заслуги в формировании Азербайджанской Демократической Республики, достижении нашей национальной независимости.

Журнал «Молла Насреддин» на протяжении 25 лет боролся за построение демократического государства и хотел, чтобы его народ был свободным и независимым. Джалил Мамедгулузаде в своей знаменитой статье «Республика» интерпретировал основные атрибуты и обязанности Азербайджанской Демократической Республики. Проблема, выдвинутая в статье, была проанализирована на основе работ Д.Мамедгулузаде, М.А.Сабира, А.Мюзниба, Г.Джавида, А.Назми и других.

Ключевые слова: журнал «Молла Насреддин», Азербайджанская Демократическая Республика, национальная пресса, демократическое государство, свободные выборы, духовные ценности, общественно-политические и социальные проблемы